

A JEZSUITA REND SZEREPE A XVII–XVIII. SZÁZADI EGER KÖZÉPFOKÚ OKTATÁSÁBAN

Csesznokné Kukucska Katalin

A címben megjelölt téma kifejtése előtt néhány gondolat a jezsuiták oktatási rendszeréről, amely hosszú évszázadokra meghatározta a középiskolákban folyó tanítási rendet. Ezek az oktatási koncepciók a jezsuiták feloszlása után tovább éltek, más tanítással foglalkozó rendek programjában.

„A 16. század utolsó évtizedeiben már egész Európára kiterjedt a jezsuiták szerzetesrendjének szervezete, az ellenreformáció céljainak szolgálatában sorra állították iskoláikat. Az elsőt még 1548-ban nyitották meg Messinában, s a következő évtizedekben már európai hírű kollégiumaik működtek Kölnben, Rómában, Prágában, Bécsben és sok más városban. Ekkor még ők is minden iskolájuk részére külön helyi szabályzatot és tananyagrendszert készítettek. Magyar földön 1561-ben jelentek meg először Nagyszombatban Oláh Miklós hívására, s ettől kezdve 1567-ig ők töltötték be az újjáalakított gimnázium és akadémia tanári tisztségeit”¹ A jezsuiták fő célja egy egységes nemzetközi iskolaszervezet létrehozása volt, vagyis egy olyan központi tananyag, tanterv, osztályszerkezet és oktatási rendszer kidolgozása, amelyet minden ország valamennyi városában egyformán alkalmazhattak. Így került végleges bevezetésre 1599-ban a Ratio Studiorum, amelyet Magyarországon is alkalmaztak.

A Ratio Studiorum külső alakjára nézve nem tartalmaz részletes fejtegetéseket, hanem egyszerű pedagógiai szabályokat a rendtagok számára. Szabályok osztják fel a tananyagokat, és ehhez kapcsolódnak az elszórt módszertani útbaigazítások.

A tanterv főbb jellemvonásai:

„1. A tananyag egysége. Egyidőben egy főtárgyat ír elő, s körülötte csoportosul a többi, de mindig csak rokontárgyak.

2. A tárgyak egymásutánjában a Ratio a tanulók korának megfelelő fokozatokat tartja szem előtt. Az emlékezet erős fejlődése korában (10–14 év) a grammatikát, a képzelet és kedély kialakulásának korszakában (15–16 év) a költészetet, a stílust, ékesszólást, az értelem érése korában (16–18 év) a filozófiát s a

¹ Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 242–43.

reális tantárgyakat írja elő. Az egyes gimnáziumi osztályok anyaga osztályról osztályra koncentrikus körökben bővül.

3. A középiskolai osztályokban csak egy tanár tanít (osztálytanár-, nem szaktanárrendszer)

4. A Ratio tanítási célja az „efformatis ingenii”, a tulajdonképpeni elemképzés.

5. A testi fejlődésre való tekintettel a napi tanítást két részre osztja, hetenként a vasárnapon kívül is egy másik szünetnapot rendel el.

6. A iskolai hitoktatás.”²

Az útmutatás csak fiúkra vonatkozott, mert a jezsuiták csak fiúiskolát vezettek, de a rend támogatta azokat a női szerzetesrendeket (orsolyák, angolkisasszonyok), amelyek célja a leánynevelés volt. Katolikus világnézet, tudatos hit, műveltség – ezeket kívánta elmélyíteni diákjaiban a rend, ennek eredményeként új katolikus értelmiség jelenik meg Európában. Ezért foglalkoznak csakis a közép- és felsőszintű oktatási-nevelési intézményekkel. A jezsuiták csak gimnáziumot és akadémiát hoztak létre, az alsó fokú oktatással nem foglalkoztak.

A gimnázium 6 osztályból állt:

„I. osztály: classis elementaris, a parvisták, vagyis elemisták osztálya. Előkészítő osztály a gimnáziumra. Mint a különböző elnevezésekből is kitűnik, ez a fokozat az elemi iskolát pótolja.

II. osztály classis infima grammaticae = alsó grammatikai osztály, vagyis a gimnáziumi, illetve kigimnáziumi tagozat I. osztálya. Tanulóit principistáknak hívják.

III. osztály classis media grammaticae vagy syntaxys = felső grammatikai, vagyis III. kigimnáziumi osztály, tanulói a syntaxisták.

IV. osztály classis suprema grammaticae vagy syntaxys = felső grammatikai, vagyis III. kigimnáziumi osztály, tanulói a syntaxisták.

V. osztály: poesis vagy humanistas = a klasszikus irodalmi tanulmányok osztálya, a tagozat szempontjából pedig a gimnázium IV. a nagygimnáziumi tagozat I. osztálya, tanulói a poéták.

VI. osztály: retorica (elogventia) = a klasszikus irodalmi tanulmányok, vagyis a nagygimnáziumi tagozat II. és a teljes gimnázium legfelső osztálya, tanulói a rétorok.”³

Természetesen, akik tovább akartak tanulni, azt megtehették a rend által fenntartott akadémiákon. A jezsuita gimnáziumokba mindenkit felvettek, akik szüleik kíséretében megjelentek, és egy kis próba után alkalmasnak mutatkoztak a tanulásra. A nemesség és gazdag polgárok fiain kívül a szegény sorsú diákokat

² Petrich Antal: Jézus Társaság mint tanítórend. In: A négyszázéves Jézustársaság jubileumi kiadása. Szerkesztette: Banga Béla S. J. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1940. 193.

³ Hets J. Aurelián: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. Pannonhalma, 1938. 11–12.

is felvették. Közülük nagyon sokan konviktusokba kerültek, itt nemcsak élelmet és szállást kaptak, hanem szigorú tanulási rend is volt. Persze a gazdagok gyermekei is bekerültek ide, bár őket szüleik inkább magánháznál helyezték el. A rend tandíjat nem szedett, és minden iskolai szolgáltatás ingyenes volt. Az akadémiák csak jogi tekintetben különböztek az egyetemektől, talán egyszerűbb volt a felszerelésük, kevesebb volt a tanárok és diákok száma. Ilyen akadémiát találunk, vagyis filozófiai és teológiai főiskolát Budán, Győrben, Kolozsvárott és Zágrábban, és pusztán teológiát Egerben.

A szerzetesrendek közül Egerben a középfokú oktatásban a jezsuiták, majd őket követően a ciszterek vettek részt. Mohács előtt „Eger középiskoláinak őse a régi káptalani vagy székesegyházi iskola volt. Az egri káptalani iskolából első okleveles adatunk 1275-ből maradt ránk. A XIII-ik századtól kezdve ismerjük az egri káptalani iskola tanárainak: az olvasó (lector) és az éneklő (cantor) kanoonoknak a neveit. A XIV. században az olvasó és éneklő kanonokok a tanítás terén csak a címet, a méltóságot viselték és az ellenőrzést gyakorolták.”⁴

Az egri káptalani iskola tanulói általában egyházi pályára készültek, de voltak közöttük, akik csak a kor műveltségét akarták megszerezni. A diákokat az elemi és középiskolai ismeretekre oktatták, de voltak, akiket magasabb szintű ismeretekre oktattak. Az egri káptalani iskola még a XVI. század II. felében is fennállott, majd Verancsics Antal Egri püspök szervezte újra.

Miután a török 1596-ban elfoglalta Eger várát, az egyház is elárvult, így a káptalani iskola is megszűnt. 1687-ben szabadult fel Eger a török uralom alól, és lassan a lakosok is visszatértek, sőt a szerzetesek is, akiknek azelőtt is kolostoruk volt. Itt viszont megjelent egy újabb szerzetesrend is, a jezsuiták, akik a város átvételére kiküldött kamarai biztos engedelmével 1687. december 18-án telepedtek le a mai Dobó Gimnázium helyén, ahol akkor egy kisszerű török mosea és 14 török lakás állott.

„Az első jezsuita Pantalonyák István, már közvetlenül az átadás után megjelent a városban és kiválasztotta azt a területet, amely alkalmasnak látszott a templom, az iskola és a rezidencia felépítésére.”⁵ „1688-ban csak ketten voltak Podl Kelemen és Bellusi Ferenc. Valóságos hittérítő munkát kellett végezniök, mert a szomszéd vidékről hamarjában betelepült lakosság azzal együtt, mely a török után itt maradt, a katolikus keresztény vallást csak nevéből ismerte. A gyermekek oktatását azonnal magok szerették volna kezökbe venni.”⁶ Majd Chrastel János jezsuita pap elkezdte a tanítást 1689-ben, egyelőre ideiglenes helyen. „A jezsuiták Egerben 1688-ban misszió házat alapítottak, 1696 óta a

⁴ Nagy Béni: Az egri főgimnázium története (1776–1914). Eger Lyceum, 1914. 5.

⁵ Staud Géza: A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai III. 1561–1773. Akadémia Kiadó, Bp., 1988. 127.

⁶ Borovszki Samu: Magyarország vármegyéi. Heves vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Bp., 1909. 306–307.

város állandó lakói. Misszió-házuk rezidencia, majd megkezdett kollégium nevet kapott. 1739 óta rendes kollégium, rektor vezetése alatt. Oly híressé vált az egri kollégium, hogy 1757 óta ide telepedtek a jezsuita atyák harmadik próbára.”⁷ Támogatóik bőven akadtak, az egyik legnagyobb párfogó I. Lipót volt, aki egy egri belvárosi telket adományozott a rendnek.

Fenessy püspök is segített nekik, miután meglátogatta először az év közepén püspökségének székhelyét, hogy plébániát alapítson. „Sokat, mindent várt a jezsuiták térítő és tanító buzgóságától, ezért kész lett volna érték minden áldozatra. Csakhogy a püspökségnek javai még mind idegen kézben voltak. Kevés járandóságából mégis, még tehetsége lesz arra, hogy teljes kollégiumot alapíthasson, három jezsuita atya ellátására évenként háromszáz császári tallért, negyven köből bort és húsz kila búzát rendelt. Ez az első alap, amelyen az egri gimnázium keletkezett.”⁸

A gyermekek oktatásával Balogh Andrászt bízták meg, majd az ő tanítványai közül választotta ki Chrastel János azt a 15 főt, akikkel a gimnáziumi oktatást megindította. Amikor ez a 15 fő a harmadik osztályt befejezte, két új tanár is érkezett, Szilágyi István és Viczen János személyében. A tanítás a mosea mellett álló két török házban folyt, majd 1692-ben nyilvánosan záródott az iskolai év, üdvözlő beszédekkel, szavalatokkal. A közösség soraiban Fenessy püspök is ott volt.

Sajnos 4 éven át nem fejlődött a gimnázium, mert megfelelő anyagi alap nem volt hozzá, pedig „Széchenyi György gróf 1689-iki alapítólevelével, amely 1695-ben emelkedett érvényre, az egri gimnáziumnak volt megalapítója. 60 ezer rajnai forintot kiváltotta a magyar királyi kamarából a schavnikai [szepességi – Csesznokné K. K.] ciszterci apátságot és ezen apátság összes birtokait és bármilyen jövedelmeit az egri jezsuita gimnázium alapjára örök időkre lekötötte. A schavnikai javak tényleges birtokába a jezsuiták 1695-ben jutottak.”⁹

Fenessy püspök továbbra is sokat segített nekik, többek között az elemi oktatást a plébános felügyelete alá rendelte. A jezsuiták ezek után Egerben is csak gimnáziumot tartottak fenn, majd a VI. osztály is megindult, sőt a Mária-kongregáció is megalakult 1697-ben. „De sem, templomuk sem házuk nem felelt meg a szükségnek, azért 1699-ben mikor savnikai s két később kapott borsodi birtokuk valamelyes jövedelemmel kecsegtette őket, elkészítették az építendő templom és kollégium tervét. A terv szerint a kétemeletes épülettömeg a rendelkezésre álló terület déli részét elfoglalandó templommal együtt teljes négyszöget tett volna, úgy hogy a templom és a kollégium homlokzata előtt tíz öl széles és ötven öl hosszú szabad tér maradjon s ez az előtt elvonult utzától öt-hat lábbal magasabban álljon. Még azon évben hozzáfogtak a nyugatnak hirtelen emelkedett domb levágásának, s a kollégium és a Borgia Szent Ferenc emlékére

⁷ Nagy Béni, 13.

⁸ Borovszki, 307.

⁹ Nagy Béni, 13.

emelendő templom alapkövét 1700. július 31-én letették. Az alapkövetélet Telekessy püspök végezte, aki az 1699-ben elhunyt Fenessy Györgyöt a püspöki székhelyben követte.”¹⁰

A jezsuiták egyik legnagyobb támogatója Telekessy püspök volt, aki jelentős pénzüsszeget adományozott nekik az új épületek, különösen a templom építéséhez. 1715-ben bekövetkezett halála után székét gróf Erdődy Gábor foglalta el, aki szintén buzgón támogatta a rendet a kezdeti ellentét után. Öccse, a nyitrai püspök is meglátogatta, akinek tiszteletére iskolai ünnepséget is rendeztek, sőt unokaöccsét is idehozta tanulni. A jezsuita gimnáziumnak több gazdag támogatója is volt: Foglár György, Püspöki András, Handler Ignác és Buttler Lajos gróf.

A Rákóczi szabadságharc idején súlyos veszteség éri a jezsuitákat Egerben. 1703-ban Bercsényi seregének hírére a tanulóifjúság elmenekült, a város lakossága a várba menekült, s velük két jezsuita volt, a rendház feje, és a gimnázium igazgatója. Nemcsak Egerben, hanem más városokban is súlyos veszteségek érték őket. „Ha már most számszerűleg összegezzük a veszteségeket, akkor a következő adatokat kapjuk meg. Az 1706. évi személyi kimutatás szerint a jezsuitáknak hazánk területén nem számítva ide Erdélyt, összesen 32 házuk volt 323 rendtaggal Ezekből megmaradhatott a kassai és a nagyszombati kollégium 55 taggal. Feloszlott tehát 30 ház és kiutasított 268 rendtag. Ez utóbbiak 1707 nyarán már mind kint voltak hazánk területén. Mielőtt azonban útra keltek volna, nehogy hallgatásuk a száműzetésbe való beleegyezést jelentse, Beszeviczy valamennyiük nevében május 8-án még egyszer tiltakozott az esztergomi érsek előtt ezen eljárás ellen.”¹¹

A későbbiekben Rákóczi is érezte mozgalmának igazságtalanságát a katolicizmussal, különösképpen a Jézus társasággal szemben. Bár 1709-ben Heister generális ura, I. József nevében az összes vármegyéknek és városoknak közrendeletet adott ki, hogy büntetés terhe mellett, a lefoglalt egyházi javakat vissza kell adni, a jezsuiták nem mertek visszaszállingózni, csak a szatmári béke után. „Június 25-én az uralkodó külön rendelettel is megszüntette száműzetésüket, s kimondta, hogy mindazon kollégiumok, templomok, iskolák, és ezeknek összes járulékaik, amiket a jezsuiták a felkelés előtt Magyarországon jogosan birtokoltak, de a felkelők jogtalanul megfosztották tőlük, azok ismét mind visszaszállnak rájuk.”¹²

Így hamarosan visszatértek, és a Ratio Studiorum alapján megindult az oktatás. Egerben a gimnázium növendékeinek a száma ugrásszerűen megnőtt, és a környékbeliek érdeklődése is fokozódott az intézmény iránt. Ebben nagymértékben közrejátszott a Mária-társulat nyilvános szereplése, a szokásos iskolai ünne-

¹⁰ Borovszki, 307.

¹¹ Meszlényi Antal: II. Rákóczi Ferenc felkelésének valláspolitikája és a jezsuiták. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, Bp., 1936. 300.

¹² Meszlényi, 304.

pek, illetve a színi előadások. „Mert jezsuiták, a mint egri intézetők, legalább az osztályok számát tekintve teljessé lett, a régebb idő óta virágzó intézeteikben divatos színi előadásokat is mindjárt meghonosították.”¹³

„Magyarországon – mint köztudott – a hivatásos világi színjátszás csak a XVIII. század végén indult meg. A közönség színi igényeit az ezt megelőző időkben az iskolák egészítették ki. Az iskolákat a különféle vallások és szerzetesrendek tartották fenn, ezért az irodalomtörténet külön csoportba sorolja a protestáns és katolikus színjátszást, illetve a katolikus színjátszáson belül megkülönböztet ferences, jezsuita, piarista, pálos és minorita iskolai színjátékot. Valamennyi közül a legmegalapozottabb a jezsuita színjátszás, a ferences történetileg első, a piarista és pálos színjáték pedig nagyobbára csak a XVIII. század végén virágzik s inkább a komikum felé hajlik. A jezsuiták pedagógiai és propaganda céljaik elérése érdekében rendeztek látványos, reprezentatív darabokat, tanárjelöltjeiket dramaturgiai előképzésben részesítették, a piaristák és pálosok a jókedv szolgálatába állították darabjaikat. A ferences színjátszás elsősorban a magyar nyelvű népi, vallásos témájú misztériumjátékok tekintetében remekelt. A minorita színjátszásról eddig határozott profil nem alakult ki.”¹⁴

A jezsuita iskolákban minden évben volt drámai előadás, volt olyan év, hogy több alkalommal is. Ezek a darabok csak akkor maradtak el, ha a betanító moderátor máshová ment el évközben, súlyosan megbetegedett, vagy netalán meghalt. A siker minden esetben biztosítva volt egy-egy színdarab előadása során. Nemcsak a város közönsége, de a környékbeli nemesség is megjelent, nem ritkán más vallásúak is. Különösen a diákok szülei nézték nagy érdeklődéssel az előadásokat, hiszen valamennyinek a fia szerepelt. A jezsuiták az érdeklődés felkeltésével jutottak el fő céljukhoz, a vallásos neveléshez.

A közönség vallásos nevelése a legfőbb cél a jezsuita drámai előadásoknál, ezt a Ratio Studiorum és a valamennyi teoretikus drámaírójuk hangoztatja. „E fő cél nélkül meg sem érthetjük a jezsuita drámát. Nem a költőiesség a cél, a technikai felszerelés csak eszköz. A fő cél, hogy méltóságos, komoly, teljes nagyságú cselekményt utánozzanak, az előadást az érzésre irányítsák, az elbeszélés nem fontos, fő a szánakozás és a félelemkeltés, ezek segítségével lehet a lelket legjobban megszabadítani a darabban feltárt szenvedélyektől.”¹⁵

A jezsuita drámáknál a tárgyválasztást két szempont irányította, egyrészt a Ratio Studiorum, másrészt az előkelők társadalmi osztálya. A jezsuita iskolák kódexe csak olyan darab előadását engedélyezte, amely tárgya szent vagy kegyes irányú volt, illetve női személy vagy női öltöny nem fordult elő benne. A jezsuita drámákra jellemző még a bonyodalom, ezen azonban a cselekmények

¹³ Kasuba Domokos: Az egri gimnázium története. Értesítő, 1894/95, Eger, 1895. 17.

¹⁴ Kilián István: Latin nyelvű komédia 1720-ból a Miskolci Levéltárban. Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc, 1972. 221.

¹⁵ Hets J. Aurelián, 72.

bonyolult menetét kell érteni, és nem a mai értelemben használt drámai bonyolalmat. Ha egy jezsuita iskoladrámát közelebbről megvizsgálunk, jól láthatjuk, hogy e műfajnak megvannak a sajátosságai. A cselekményt prológus vezette be, amelynek tartalma attól függött, hogy milyen alkalomra készült a mű. Ha egy patrónus tiszteletére, akkor természetesen felköszöntő, máskor meg erkölcsi tanulságot tartalmazott.

„A főcselekmény legtöbbször három, ritkán öt felvonásból állott. A jelenetek száma az egyes felvonásokon belül nagyon is egyenlőtlen. A jezsuita drámát ünnepélyes alkalomkor, legtöbbször más darab keresztezte. Mégpedig, vagy tagozódva, minden felvonás előtt, vagy pedig egész terjedelmében az előadás valamelyik szünetében. Az előbbi főleg mithológiai képekből alakult és szorosan összefüggött a főcselekménnyel. De korán sem szabad arra gondolnunk, hogy a darab megértését segítette elő. Ez a legtöbbször énekes játék csupán külső pompa kedvéért volt függeléke az előadásnak. Az éneket zene kísérte.”¹⁶ Legtöbb esetben a darab elején az evilági emberek dölyfösek, szinte mindent akarnak, a darab végére azonban emberi gyarlóságukért megbűnhődnek.

Városunkban a jezsuiták által irányított gimnázium – ma Dobó István Gimnázium – színpadát az átalakított két török ház udvara jelentette, mivel az elég tágas volt. Itt rendezték az ünnepségeket, majd később az iskolai drámákat, amelyeket már 1699-től rendszeresen előadtak. Ebben az évben – 1699-ben – az új püspök, Telekessy István is megtekintette a diákok színvonalas műsorát.

„Telekessy püspöknek annyira megnyerte tetszését a tanulók ügyessége, hogy mindjárt akkor maga tűzte ki a következő évben előadandó iskolai dráma tárgyát: Eger várának 1552-iki védelmét. A dráma hamar elkészült és a tanulók az iskolai év végére pontosan be is gyakorolták.”¹⁷ Az volt a cél, hogy bemutassák, a kereszténység kis csapata Dobó István vezetésével milyen hősiességgel harcolt, a nagyszámú török ellen. A darabot a szabad ég alatt a két török ház udvarán felállított színpadon adták elő, mivel a házak udvara nagy közönség befogadására alkalmas volt. A darab bemutatása nemcsak a témája miatt igen fontos nekünk, egrieknek, hanem azért is, „mert a tanárok és diákok ekkor egy erre a célra kiváló scenikai lehetőségeket nyújtó szabadtéri színpadot rendeztek be. A kollégium és a templom épülete mögött akkor még egy sziklás meredélyes terület feküdt. A jezsuiták telkét, ezt a meredek sziklával tarkított területet akkor is, mint még ma is az egykori városfal zárta be, sőt akkor még létezett ugyanitt egy bástyaszerű őrtorony is. A színjátékhoz itt hét ösvényt építettek ki, ez hét játékszintet jelentett. Ezzel egy középkorban is ismert scenirozási hagyományt elevenítettek fel. A különböző színhelyeket ugyanis nem színfalak és kullisszák segítségével rendezték be felvonásonként, hanem az emeletes színpadon rendezték be, s a szereplők azon a szinten, illetve színhelyen jelentek meg, ahol

¹⁶ Juharos Ferenc: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged, 1933. 134.

¹⁷ Kasuba, 17.

éppen a drámatéma megkívánta. Az eredeti városfal tehát Egerben egyben a színpad céljait is szolgálta. Hogy az illúzió tökéletes legyen a sétányokra a várparancsnok ajánlatára *machinae aerae* – két azaz bronz ágyukat helyeztek el, s egy-egy jelenetnél szükség szerint el is sütötték ezeket. Később a várkommandáns az iskolának ajándékozta ezeket a lőfegyvereket.”¹⁸ Az előadást nemcsak a szülők, hanem a messzebb lakó nemesek, sőt a váci püspök is megtekintette. A darab osztatlan sikert aratott, a szereplők hatalmas tapsot kaptak.

Mielőtt bárki arra gondolna, hogy az egri tanárokat a kényszer bírta rá, hogy a szabadtéren játsszanak, igen nagyot téved, mert ez a megoldás egy nagyon jó rendezői ötlet volt. A téma megkívánta a szabad teret, és itt említeném meg, hogy Egernek ez volt az első nagyszabású szabadtéri színi előadása. A Dobóról szóló dráma bemutatásával Telekessy és az egriek hagyományt is teremtettek. Egyébként az egri várvédőkről 1729-ben Pozsonyban és 1766-ban Kassán is mutattak be iskolai színdarabot.

Az 1729-es pozsonyi bemutaton a dráma igen hosszú címet kapott: Keresztyén Hercules avagy Achomet vezéren dücsőséges diadalmát vevő Dobó István Eger Várának főkapitánya. „A tizennégy ”kimenetelre” jelenetre tagolt dráma előadásának napjára a gyakorlatnak megfelelően schémát, színi programot, mai szóval élve: színlapot adtak ki. Egy-egy színlap nemcsak a szereplő diákok nevét, hanem az előadás egy-egy jelenetének argumentumát, azaz rövid cselekmény-összefoglalását is tartalmazza.”¹⁹

A ma élők számára talán egy kicsit különös világot jelent a XVIII. századi iskolai színpad. Sajnos a szereplők kiválogatásánál nem a rátermettség döntött, hanem az előkelő származás, hiszen a jezsuita dráma a nemesi osztálytudat hordozója volt. Az előadások, talán a rendezés miatt igen látványosak voltak. Az Egerben az 1700-ban előadott dráma alapján ezt a következtetést lehet levonni. „A programot három nyelven: magyarul, latinul és németül nyomtatták ki. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a drámát is három nyelven adták volna elő. A többnyelvű schema afféle mankó volt a latin szöveget kevésbé vagy egyáltalán nem értők számára. Harmincnégy, név szerint megnevezett szerepe volt. A program közli a szereplők nevét. Ezekon kívül azonban fellépnek muzsikusok, katonák, táncosok, hírnökök és még sokan mások.”²⁰

Felmerül a kérdés természetesen, hogy honnan veszi az ötletet Telekessy püspök, hogy az egri diákokkal ilyen jelentős helytörténeti témát adasson elő. Két verzió, feltételezés lehetséges: az egyik, hogy Sopronban és Nagyszombatban a jezsuitáknál nevelkedett, első állomáshelye pedig Rozsnyó volt, s itt láthatott törökellenes témájú drámát. A másik pedig, a hozzánk közelebb álló, bizo-

¹⁸ Kilián István: A törökverő magyarok az iskoladrámában. Dobó István Vármúzeum Évkönyve, Eger, 1974. 177–178. (Kilián 1974/1.)

¹⁹ Kilián 1974/1. 178.

²⁰ Kilián 1974/1. 179.

nyítja, hogy igazi lokálpatrióta volt. Talán ez utóbbit támasztja alá, hogy a város első püspöke, Szent Buldus történetét, aki Szent Gellért püspökkel halt mártírhalált, 1703-ban mutatták be, közel 60 év múlva újból színpadra fogják állítani.

Az egyre emelkedő tanulói létszám a jezsuitákat arra ösztönözte, hogy új nagyobb színházat építsenek. „1702-ben Regai Imre tanítót megbízzák a színi ügyek vezetésével. 1703-ban arannyal szegett színpadi függönyt és egyéb kellékeket, berendezési tárgyakat vásároltak a színpad számára. Ekkor már machinulát, azaz valamiféle gépezetet is alkalmaztak, hogy az illúziókeltés tökéletesebb legyen. A Rákóczi-szabadságharc alatt a színpad az iskola épületeivel tönkrement.”²¹ Mikor a jezsuiták a Rákóczi szabadságharcot követően ketten visszatértek, csak javaik pusztulását tapasztalták, s szinte előlről kellett kezdeniük mindent. Telekessy rögtön anyagi támogatást nyújtott nekik, de hosszú idő kellett, míg ismét talpra álltak és a tanulók száma is gyarapodott.

A jezsuiták újból elkezdték az építkezést, előbb a kollégium megkezdett két szárnyát kezdték építeni, majd a templomot. A gimnázium alapkövét 1750. június 1-jén rakták le, és 4 év múlva készen állt a szokatlanul tágas épület, „földszinten három, az első emeleten négy előadó a második emeleten pedig 50 láb hosszú, 45 láb széles és 24 láb magas díszteremmel s hozzá színpaddal. Az épületet akkor, felszerelés nélkül 18.000 forintra becsülték. Barkóczy püspök avatta fel 1754. július 31-én és, hogy a tanulónak semmiféle alkalmatlan szomszédságuk ne legyen, az épülettel nyugatra határos 37 öl hosszú és 29 öl széles telkét a rajta álló házzal a jezsuitáknak ajándékozta.”²² Igaz, hogy olyan kikötéssel adományozta házáat, hogy abban élete végéig lakhat. A jezsuiták is úgy látták jónak, hogy az új iskolában színházterem is legyen, hiszen a szabadtéri előadások az időjárástól nagymértékben függtek. Így szinte érthető, hogy az újonnan emelt jezsuita iskola, a mai Dobó Gimnázium második emeletén, a díszterem mellett, a színházterem foglalt helyet.

A terem méretei, ha átszámoljuk a mai adatokra: „A terem hossza hozzávetőlegesen 15 méter volt, szélessége valamivel több, mint 12 és fél méter, magassága pedig hét és fél méter lehetett. Más kérdés hogyan tudták használni ezt a majdnem négyszögletű termet. Hiszen már a görögök óta a legkedvezőbbnek a patkó alakú színházat tartották. A nézőtérén természetesen kiképezhették úgy is a széksorokat, hogy azok patkó alakban sorakoztak egymás mellett és mögött. Nem ismerjük a színpad méreteit. A terem hosszából ez is levehető nagyobb területet. A teremben talán az oldalfalak mentén és hátul karzatot is építettek, s a közönségnek egy tekintélyes részét, talán egyharmadát ezen is el tudták helyezni. Hogy azonban a hátsó sorokban is jobban tudják látni a színpadon történeteket, ezért a színpadtól távolodva a széksorokat lépcsőzetesen megemelték. Így adataink szerint olyan színházat nyertek, amelynek földszinti ülőhelyein hozzá-

²¹ Kilián 1974/1. 174.

²² Borovszky, 310.

vetőlegesen 120, a karzaton mintegy 60 néző férhetett el. Bizonyos, hogy nem támlásszéket állítottak be, ilyeneket legfeljebb csak az első sorokban ülő előke-lőségek használtak, hanem lócákat, ezeken pedig több személyt is össze tudtak zsúfolni.”²³

1754-ben az új iskolaépület színházában mutatták be először Faludi Constantinos Porphyrogenetos című iskoladrámáját. A színpad ekkor már nagyon fejlett volt, és tökéletes illúziót tudtak kelteni egy gép segítségével, de a színpadi technika számos fajtáját is kidolgozták és alkalmazták Egerben. Így egy-egy előadás látványa lenyűgöző, és biztos sikert jelentett a szereplők nagy száma, a költséges jelmezek, drága díszletek miatt is.

Eger közönsége 1761-ben ismerkedhetett meg a Boldisár király című, magyar nyelvű drámával. A drámát Székesfehérvárott írta egy ismeretlen szerző s az ottani drámafűzetben lehet megtalálni az egri színlapot, a végzések cselekményét összegző szöveggel, a szereposztást, illetve a drámaschémát. Ezt Barkóczy püspök tiszteletére adták, és a szerepeket eljátszó diákok nevét is közlik.

Egyébként az egri színpad témaválasztása nagyon vegyes képet mutat, 8 évtized alatt 163 dráma címe ismeretes, amelyek között bibliai, ókortörténeti, Európa-, Ázsia- és magyar történeti, valamint a szentek életéről szóló drámák találhatók.

A Boldisár király című, magyar nyelvű dráma magja a VI. században játszódik. Perzsia kiterjeszti hatalmát Khaldea felett, s Belsazar uralmát megtöri. Természetesen a darab írója eköré egy mesét komponál, amelyből egyértelműen kiderül a közönség számára, hogy a zsarnok ellen tevékenykedő személyek felmentést kapnak a drámában. Külön nyeresége a drámatörténetnek, hogy ez a kényes téma magyar nyelven született, így a latinul nem igazán jól tudó közön-ség is megértette.

„A vallásos darabok közül 20 alkalommal vittek színre olyan darabot, amely-nek tárgya az ifjú, aki az erényes útról tékozló fiúként a bűnök irányába indult, később azonban megbánta tettét, s visszatért az atyai házba, vagy a szerzetesi életben kereste örömét. Összesen tíz alkalommal vittek színre ószövetségi törté-netet, ehhez képest elenyészően kevés az újszövetségből vett dráma-téma. Alig vittek színre legendát. Szent Buldus története kétszer is színre került. Egyszer jelenítették meg Szent Imre életét. A jezsuita szentek, mint például Regis Szent Ferenc élettörténete s másoké többször is megjelent a színen.”²⁴

Természetesen nemcsak vallásos témájú darabok jelennek meg, hanem ún. profán tárgyú játékok, ilyen pl. farsang idején a Bacchusról, a bornak és vidám-ságnak istenéről szóló darab, s a jezsuiták nyilván ezzel a farsangi álarcos mulat-ságokat szerették volna keresztény keretek közé szorítani.

²³ Kilián István: Az egri jezsuita iskola színjátszásának adatai (1692–1772). Különnyomat az Egri Főegyházmegye Sematizmusa VI-ból, Eger, 1993. 186.

²⁴ Kilián 1993. 187.

Az egri színpadon nagyon gyakran jelenik meg az olyan színjáték, amely az apa és gyermek viszonyát mutatja. Ezek vagy az apa túlzott szigorát, vagy a gyermek túlzott pénzpocsékolását, ravaszságát ostorozták. „1769-ben Fenhéjazó és maga sorsával meg nem elégedő embernek bolondsága”²⁵, vagyis Molière Úrhatnám polgárának szabad átdolgozást mutatták be Egerben. Ha csonkítva is, de Molière eljutott hozzánk is, nevetségessé téve a megformált polgári alakot. A darabok szerzőit néhány kivétellel nem ismerjük. Ismert nevek, pl. Faludi Ferenc, vagy Puchperger Márton, aki a Hunyadiak történetét írta és rendezte meg. Hatos Imre a Thermisztoklésről szóló darabot fordította latinról magyarra.

Ha mégis több ismeretet akarunk szerezni, akkor a Historia Domust kell tanulmányozni, hiszen ebből megtudjuk az előadott darabok témáját, az előadó osztályt, az ott tanító tanárt, mivel a rendezés minden esetben az osztályt tanító tanár feladata volt. Egy-egy ilyen előadáson jelen volt a város előkelősége, a püspök, sőt a megye és város nemesei, polgárai. Egy-egy előadás nézőinek száma időnként elérte a 200 főt is.

„Tagadhatatlan a dráma műfajával Magyarországon az iskolák diákjai és tanárai ismertették meg a közönséget. Eger a XVIII. században a diákszínpad tekintetében vetekedhetett a legnagyobb jezsuita városokéval, mint Nagyszombat, Kolozsvárral, Kassával.”²⁶ „Annyi bizonyos, hogy az egri színpadnak a környékről összesereglett nézőközönsége vegyesen „elegyítve” kapott profán és szakrális témát. Vonzotta a közönséget ez a sok színű témaválasztás, s a kezdetleges szabadtéri színpad, vagy a kor kívánalmainak megfelelően felszerelt, és a XVIII. század második felében létesült színház tökéletes színi illúziót tudott kelteni a egyes összetételű nézőközönségben. S ez a drámai élményt teremtő erő külön nyeresége minden olyan városnak, ahol bármilyen felekezettű, bármilyen célzatosságot megvalósító iskolai színpad létezett. Ha pedig a színjátszó diákok magyarul szólaltak meg, s ez különben a protestáns iskolákban nem volt ritka jelenség, akkor már a magyar nyelvű magyar drámairodalom éltetőivé hagyományozóivá is váltak.”²⁷

1773. június 21-én, amikor XIV. Kelemen pápa híres bullájával megszüntette a jezsuita rendet, a pápát csak politikai szándék vezérelte. Indoklása szerint erre azért van szükség, hogy a béke és a kiengesztelődés helyre álljon a Bourbon udvarral. A bulla és a helytartósági rendelet meghagyta, hogy a tanítást folytatni kell a további intézkedésig. Az egri gimnázium fiatal jezsuita tanárai azonban nem akartak maradni, mert úgy érezték, „hogy önzetlen munkájuk fejében a kormány részéről semmi emberséget nem tapasztaltak.”²⁸ A rend feloszlásával

²⁵ Jezsuita iskoladráma 1581–1773. II. kötet. Szerkesztette: Takács József. Bp., 1937. 123.

²⁶ Kilián 1993. 188.

²⁷ Kilián István: Boldisár király. Archivum 3. Heves Megyei Levéltár Közleményei, Eger, 1974. 96.

²⁸ Kasuba, 31.

azonban nem szűnik meg sem a tanítás, sem az iskolai színjátszás. A többi szerzetesrend folytatja a hagyományt a jezsuiták módszerei alapján.